

ТАРАН В.О.

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Запорізького національного університету
(м. Запоріжжя, Україна)
apitar@mail.ru

ДЕОЛІГАРХІЗАЦІЯ: МЕТА І РЕАЛЬНІСТЬ

Анотація

У статті розкриваються основні протиріччя між існуючими особливостями української державно-олігархічної системи і стратегічними планами кардинального удосконалення української державності, що потребує визначення принципового ставлення до олігархії як феномена, пошуків найбільш оптимальних механізмів її залучення до суспільно-реформаційних перетворень в Україні, а також аналізу реальних можливостей позитивних наслідків деолігархізації в найбільш важливих сферах суспільного життя.

Ключові слова: олігархія, державність, демократія, влада, клан, корупція, монополізація, сепаратизм.

Дивлячись на історію розвитку людства, можна з переконливістю зазначити, що проблема олігархії не є абсолютно новою, оскільки вона була і залишається постійним супутником політичних процесів, посилюючи чи послаблюючи свій вплив на них, або навіть перетворюючись на саму їх суть. Сьогодні для України проблема олігархії набула особливої актуальності, оскільки сама країна стала олігархічно-клановою. Подібна ситуація зумовила появу цілому ряду спеціальних робіт, присвячених даній проблемі як у загально-теоретичному, так і конкретно-практичному аспектах. Такі дослідники, як С.Дацюк, В.Портніков, О.Соскін, В.Василенко, В.Глазунов, М.Томенко, В.Каспрук, М.Рябчук, О.Кривдик, В.Мельничук та інші, займалися не тільки аналізом феномена олігархії в Україні, його природи і сутнісних властивостей, але й намагалися сформулювати певні концептуальні засади трансформації олігархічної системи в іншу систему, яка більшою мірою відповідає виклику часу. Усвідомлення безпосереднього зв'язку між комплексом накопичених гострих проблем в соціально-політичній і економічній сферах українського суспільства з олігархічною формою його організації викликало у 2016 році необхідність запровадження програми деолігархізації, ініційованої вищим політичним керівництвом країни.

Разом з тим, сама ця ініціатива поки що не отримала концептуальної завершеності і носить більшою мірою характер наміру, а тому викликає ряд серйозних запитань. Йдеться не тільки про розуміння природи української олігархії, але й про базові проблемні питання державного будівництва стосовно співвідношення олігархії і демократії, бізнесу і влади, політики й економіки, монополізму і ринковості, багатства і бідності, індивідуального і суспільного, свободи, справедливості і відповідальності тощо. Не менш жагучим залишається і питання стосовно того, яким чином трансформувати існуючу олігархічну систему і в яку саме модель, а ще – яким чином залучити існуючі кланово-олігархічні структури до процесу модернізації українського суспільства.

Отже, наявність таких запитань потребує подальшого ретельного аналізу олігархізму в Україні і пошуків концептуальних підходів щодо системного оздоровлення української державно-політичної і економічної системи.

Виходячи з цього, **метою** даної статті є визначення сутнісних рис феномена української олігархії та його відповідність провідним тенденціям розвитку соціальних процесів.

Завданням – аналіз особливостей української олігархії в контексті перспектив реформування українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Перш за все треба виходити із суті самої олігархії як явища.

Олігархія (від грецької *oligarchia* – "влада небагатьох") – форма державного управління або політичний режим, при якому влада зосереджена в руках невеликої групи людей – представників великого монополізованого капіталу [1] і, переважно, обслуговує їх особисті або групові інтереси, а не інтереси всіх громадян.

Основні риси олігархії ретельно аналізувалися протягом усієї історії соціально-філософської думки. Так, ця тема неодноразово виникає вже в античну добу, де олігархія чітко пов'язується з

багатством. Відомі висловлювання Солона «Немає межі багатству», «Від багатства народжується пересичення (koros), а від пересичення – чванливість (hybris)». Йому вторить Феогнід: «Хто має саме велике багатство – бажає його подвоїти», «Багатство (ta chremata) – безумство (aphrosyne) людини». Аналогічної думки дотримується й Арістотель. «Наживання статку, – зазначає він, – ніколи не буває обмеженим у досягненні мети, бо кінцевою метою тут є безмежне багатство та володіння грішми» [2, с.28].

У творах античних мислителів приваблює досить глибокий і всебічний підхід щодо різних проявів сутності олігархії. Рельєфності її особливостям надають порівняння олігархії і демократії як протилежних форм державного устрою, які принципово розрізняються за фундаментальними принципами організації суспільства.

Саме незбіг інтересів олігархів і громадян в цілому ставить під сумнів спроможність перших бути щирими прихильниками демократичних перетворень у суспільстві. Мабуть не випадково вже Сократ розмежовує олігархію і демократію. Щоправда, відстежуючи шлях, яким створюються державницькі інституції, він говорить про певне взаємопроникнення елементів обох форм правління. «Те, що посадові особи визначаються за жеребом із числа обраних, – стверджує Сократ, – робить цей спосіб схожим на демократію та олігархію. Але те, що тільки багаті громадяни зобов'язані брати участь у народному зібранні, призначати урядовців і взагалі провадити державні справи, решта ж громадян позбавлена цього, – уподібнює форму правління до олігархії» [2, с.47-48]. При цьому сам Сократ стосовно участі в державному управлінні більшою мірою симпатизує саме олігархам.

Платон, надаючи перевагу аристократії, також говорить про відмінності між олігархією і демократією, визнаючи певні їх негативні риси. Олігархія, на його думку, – це такий державний устрій, «в якому все залежить від майнового цензу, влада там у руках багатих, а бідні участі в правлінні не беруть» [8, с.248]. «Держава такого типу, без сумніву, не може бути єдиною, вона ніби складається з двох держав: одна – для бідних, а друга – для багатих; хоча вони й житимуть у одній і тій же місцині, проте завжди один до другого ставитимуться вороже» [8, с.249]. Та й сама олігархічна влада, виходячи із своєї сутності, володіє певними морально-етичними вадами: її представники відрізняються жадібністю до грошей, «вони, немов у затьмаренні, ревно плекатимуть цілком дикунський культ золота й срібла, заведуть собі вдома комори й сховища, щоб усе це було де складати й зберігати, вони обнесуть свої житла мурами, щоб там, наче у власному гнізді, могли розкішно жити», «вони нишком насолоджуються втіхами, втікаючи від закону»; вони ініціюють «завроцці й суперництво, а за їхнім прикладом і всі інші стають такими», а «якщо в державі шанують багатство й багатіїв, то починають менше цінувати добродішність чеснотливих людей»; а ще їм притаманне презирство до народу. Олігархічна влада не заохочує формування середнього класу. В олігархічних державах «майже всі бідняки, за винятком правителів» [8, с.245-251].

Пізніше й Арістотель протиставляв олігархію і демократію так само, як олігархію і аристократію (олігархію він вважав відхиленням від аристократії). «Олігархія – така форма влади, коли державні посади обіймають багаті, маючи високий майновий ценз. І навпаки, за демократії ця влада зосереджується в руках бідних громадян, а не тих, хто володіє значним статком... Олігархія – влада небагатьох» [2, с.78]. Отже, ознаками розрізнення цих форм є бідність і багатство. Відмінні засади олігархії і демократії полягають у розумінні справедливості, рівності, ролі майнового цензу, соціального походження, вихованості і шляхетності, особливостей законодавчої бази. Це дозволяє виділити й базові чесноти: для олігархії – багатство, аристократії – шляхетність, демократії – свобода. Арістотель підмітив, що олігархія, так само як і демократія, може виступати у різних видах. Це обумовлюється мінливими соціально-історичними умовами, які є результатом конкретно-специфічних особливостей розвитку кожного суспільства.

Виділяючи 4 види олігархії, Арістотель говорить про них наступним чином: «Відмітною ознакою першого виду олігархічного устрою є така: досягти державних посад можна тільки володіючи значним майновим цензом, так що злидарі, хоч і становлять значну частку громадян, не мають доступу до обіймання посад. Таке право мають ті, хто набув відповідного майнового цензу. Другий вид олігархії – той, коли досягнення посад пов'язане також із майновим цензом і коли особи, що володіють ним, заповнюють вакантні місця шляхом кооптації; якщо ця кооптація робиться з усіх (осіб, що володіють необхідним майновим цензом), то такий устрій здається більш схожим на аристократію. Коли ж тільки з певних осіб – влада буде олігархічною. При третьому виді олігархії син заступає батька. Четвертий вид олігархії той, коли наявна щойно вказана умова і панує не закон, а влада: цей вид в олігархічному устрої те саме, що в монархічному тиранія, а в демократичному те, що ми назвали його останнім видом (тобто крайньою демократією). Таку олігархію називають династією» [2, с.109].

Наявність різних видів олігархії свідчить про її здатність як форми влади і державного устрою пристосовуватися до різних обставин і відтворюватися в межах різних суспільно-історичних епох. Це дає підстави шукати навіть певні закономірності у переході певних «неолігархічних» систем в олігархічні. Саме до таких кроків вдався Р.Міхельс, який, досліджуючи процес трансформації демократичних режимів у політичній практиці ХХ століття, сформулював «залізний закон олігархії». На його думку, її поява обумовлюється такими факторами, як «запит» суспільства на вождизм, укріплення бюрократичного апарату, централізація влади, зростаючі протиріччя між інтересами керівників і членів партії та перевага інтересів й ідейних позицій керівників, зниження ролі членів партії у прийнятті рішень, перехід лідерів опозиції в ряди існуючого керівництва та ін. При цьому до загальних властивостей олігархії, пов'язаних з її природою, можна віднести і формування механізму тісного її зв'язку з корупцією, що виступає однією із найнегативніших рис влади, яка як іржа роз'їдає соціальний організм із середини, приводячи до руйнації усі державні інституції.

Власне, наведені вище властивості олігархії знайшли свій прояв у сучасному українському суспільстві, що, незважаючи на чіткі конституційні норми цілком демократичного змісту, надає країні зовсім інших рис. Як ми побачили, олігархія за своєю суттю завжди протистоїла демократії і боролася з основоположними її принципами економічного, політичного і правового характеру. Отже, за такою логікою олігархія може пропонувати тільки обмежену форму демократії – таку, яка дозволить зберігати сутнісні моменти самої олігархії: зрощування з владою і доступ до розподілу загальнодержавного багатства (бюджетні кошти) на свою користь. Очевидно, що обидва моменти органічно пов'язані між собою, оскільки, з одного боку, наявність великих коштів забезпечує різноманітні механізми приходу до влади, а з іншого, – контролювання влади дає можливість мати важелі щодо використання бюджетних коштів як джерела самозбагачення. «Купуючи владу за гроші, – зазначає Арістотель, – люди, звичайно ж, розраховують на прибутки, бо звикли до них, тоді як бідна, але чеснотлива людина навряд чи надуживатиме власним службовим становищем. На це розраховує саме корисливець, який задля досягнення влади не поскупився на витрати» [2, с.64].

Не випадково деякі фахівці вживають специфічні терміни для визначення напівдемократичного стану в Україні. Так, М.Михальченко використовує таке поняття, як «напівдемократична олігархія», яка піддається автором ретельному аналізу. Серед її сильних рис він називає: змагання олігархічних кланів як запобігання формуванню авторитаризму; змушеність певною мірою захищати національні інтереси; тяжіння до проєвропейського цивілізаційного вибору (хоча роль таких рис не можна перебільшувати). Серед негативних рис: використання демократії для маскуванню правлячого режиму; незначний часток національно-етнічного українського елемента; зростання розриву у рівні життя між багатими і бідними; формування паразитичної верстви населення, що обслуговує олігархів; сприяння поширенню корупції; уникання фінансування науки, освіти і культури. При цьому варіант «напівдемократичної олігархії» в Україні, на його думку, є дещо кращим, ніж авторитаризм, навіть із «керуваною демократією» [6]. Саме така ситуація логічно передбачає збереження ключових особливостей існуючої суспільно-політичної системи, або часткове здійснення таких її змін, які в цілому не зачіпали б інтересів олігархічних груп.

Для аналізу сучасної ситуації в Україні застосовують й інше поняття – «олігополія». Це різнопланова (суспільна, економічна, політична тощо) монополія олігархів. При цьому і в економічній, і в політичній та в інших сферах олігополія «діє як зозулення – знищує все без розбору». Саме олігополія, підкреслює В.Каспрук, винна у низьких зарплатах, відсутності новацій у виробництві тощо. А отже, «олігархія – це занепад суспільства, шлях у історичне небуття». Звідси "суспільство розвинутих олігархів" не є гуманістичним суспільством, воно також не може бути демократичним. Олігархічний тоталітаризм – ось майбутнє кожної країни, котра не приборкала власних олігархів. Таким є майбутнє й України [4]. Отже, деолігархізація означає реальний шлях подальшого просування України на шляху демократичних перетворень.

Олігархія в Україні являє собою продовження, розвиток і перенесення на вищий рівень урядування кланової моделі суспільної організації, що базується на неформальних структурах влади – прихованих і потужних кланах. Як відомо, клан (гальськ. *clann* – родина або потомство) в історичному аспекті представляв собою первинний структурний елемент родової общини з внутрішнім патріархальним устроєм, об'єднаний приналежністю до спільного (реального або вигаданого) предка. Однак у сучасному вигляді найбільш розповсюдженим визначенням поняття «клан» є розуміння його в негативному смислі, як мафіозного угруповання, члени якого пов'язані між собою тісними відносинами на кшталт сімейних. Клани в українських умовах використовують державні інституції для досягнення власних вузькоприватних або корпоративних цілей, фактично привласнюючи державні функції як такі.

Поняття "клану" чи не найкраще характеризує домінуючі групи впливу на процес прийняття політичних рішень у країні. Для цього активно використовуються політичні партії, які фінансуються представниками тих чи інших кланів. Для забезпечення максимальної успішності у лобюванні своїх інтересів на вищому політичному рівні представники кланів вкладають гроші відразу ж в декілька партій, котрі звичайно використовують різну політичну риторичку, особливо під час передвиборчих перегонів. Однак відсутність у переважної більшості партій чіткої ідеології забезпечує можливість для «гнучкої трансформації» їх ідейних позицій при прийнятті рішень, необхідних для того чи іншого клану. У свою чергу, використання кланами різних політичних сил, свідчить і про їх «ідеологічну розмитість», спроможність «ховатися» за різноманітними політико-ідеологічними гаслами з метою досягнення своїх кланових інтересів. Аналогічним способом клан використовує й «групи тиску» у владних структурах, відрізняючись від останніх позірною незаангажованістю у політичному процесі. Через такі «групи тиску» клан активно лобіює (використовуючи своїх представників у владних структурах) такі урядові та парламентські рішення, які дозволяють на цілком законних підставах збагачуватися тим комерційним структурам, які належать до даного клану. І навпаки, їх власне збагачення дозволяє фінансово "підживлювати" тих політиків та державних службовців, які "проштовхують" необхідні для клану рішення.

Клановість стала невід'ємною складовою владної еліти в цілому. Адже остання в незалежній Україні формувалася за клановою ознакою – насамперед компаньйонами по бізнесу, родичами, друзями та іншими, які бачили і бачать державу як особисту годівницю. Справді, декілька олігархічних фінансово-промислово-політичних груп контролюють вибори президента (конкуренція досить жорстка), парламенту, формують уряд, суди, прокуратури, таможню, ЗМІ, регіональні органи влади тощо. Звання «олігарх» в Україні стало почесним і не заперечується самими олігархами як таке [6].

Особливість ситуації в Україні полягає в існуванні кількох фінансово-політичних кланів, які виникли за регіональною ознакою. В політичному дискурсі вони отримали назву фінансово-промислових груп. Кожний із кланів - це політико-економічне угруповання, де економічні ресурси використовуються для розширення політичної влади, а остання, у свою чергу, – для подальшого посилення економічної могутності.

Конфігурація кланів змінюється разом зі змінами конфігурації політичної влади в Україні, яка сама по собі є проявом такої клановості. Отже, будь-яка зміна влади в країні – це переструктурування кланової ієрархії з відповідним перерозподілом власності, державно-бюджетних грошей і сфер політико-економічного впливу на суспільство. Разом з тим можна виділити деякі відносно стійкі кланові утворення – донбаське, дніпропетровське, чернівецьке, вінницьке, київську сімку тощо. Всі клани борються між собою за владу. Існують протиріччя і в середині самих кланів, котрі складаються з певних внутрікланових груп. У свою чергу всі ці групи також борються між собою, вони хочуть мати власних відповідних політичних бійців, здатних проводити їхню політику на всіх рівнях владної структури. Показово, що у Верховній Раді всіх скликань спостерігається значна кількість представників різних кланів, які переважно належать до найбільш заможних людей. Логічно, що у процесі такої «корисної для потрібних людей» помітно збільшується і частка надзвичайно заможних депутатів. Так, на кінець 2015 р. серед депутатів Верховної Влади нараховувалася численна група офіційних мільйонерів – не тільки представників «старої влади», але й парламентської більшості, що прийшла на хвилі революції гідності з абсолютно революційними і навіть антиолігархічними гаслами. Лідирує за кількістю мільйонерів фракція «Блок Петра Порошенка» – 27 чоловік, в «Опозиційному блоці» – 14, «Волі народу» – 12, «Відродженні» – 10, Радикальній партії – 3 і «Батьківщині» – 2 [7].

Для кланових груп дуже важливо взяти під контроль власність. При цьому предметом боротьби за власність стають все нові її складові. Сьогодні ми спостерігаємо активну спробу перерозподілу власності в галузі атомної енергетики, морських портів, землі, природних ресурсів. «При цьому, централізовані фінансово-корпоративні групи небезпечні в першу чергу тому, що вони хочуть вибудувати вертикаль, взяти під контроль всі регіони, вони а priori виступають проти будь-якої децентралізації, плюралізму і багатоманітності. Вони не можуть стерпіти, щоби десь у регіонах були люди, які не є їхніми агентами впливу, їхніми клієнтами», – пише О.Соскін [11]. А це означає, що сама кланово-олігархічна система – це руйнівна для держави система, оскільки на першому місці тут не інтереси держави, а кланові або кланово-групові інтереси, які часто виражають інтереси регіональних еліт, що, як свідчить українські реалії, здатні підживлювати ідеології сепаратизму та федералізації. Отже, деолігархізації – це спроба перенести акцент з кланово-олігархічних інтересів на інтереси загальносуспільні, загальнонаціональні, загальнодержавні як основу консолідації країни.

Ідея деолігархізації – це також пошуки нової економічної моделі. Такої, яка містила б у собі реформаційні зміни як спроби поживити процес економічного зростання через формування

адекватних мотиваційних механізмів розвитку економічних відносин, залучення новітніх науково-технологічних розробок, визначення пріоритетних напрямів виробництва, конкурентоспроможного на зовнішньому ринку, створення сприятливих умов для підприємницької діяльності, приходу закордонних інвесторів і врешті-решт підняття стандартів життя українських громадян. Одночасно ця модель має бути привабливою і для українських олігархів, здатних знайти особисту зацікавленість від залучення своїх організаційно-управлінських, фінансово-виробничих і людських ресурсів у загальнонаціональну економічну систему.

Однак за своєю природою олігархія тяжіє до монополізації економічного простору, до недопущення конкурентів, а тому гальмує процес формування ринкових відносин, руйнує малий і середній бізнес.

Олігархія в Україні була створена на недосконалій державно-монополістичній економічній системі радянського зразку, яка характеризувалася несамостійністю і фрагментарністю в масштабах загальної радянської економіки, енергомиськістю, сировинною спеціалізацією, неефективністю. Такою вона залишилася і сьогодні, хоча певною мірою змінилася форма власності. Тобто, державна власність перетворилася переважно на олігархічну, де лівова частка активів сконцентрована у таких галузях, як металургія, добувна промисловість, енергетика, хімічна промисловість, а підприємства з високими технологіями складають лише 5% від загального складу. Як показує практичний досвід, підприємства «сировинного» сектору дають малу додану вартість, відрізняються низькою рентабельністю і значною мірою є збитковими. Результатом стає мала заробітна плата і соціальні платежі, низькі пенсії, відсутність адекватних доходів бюджетів, нестача грошей на модернізацію і створення робочих місць тощо. Похідними наслідками функціонування такої економіки є неефективний експорт (33% чорні метали та вироби з них, 15% мінеральні продукти, 13% продукція рослинного походження, 9% продукція хімпрому), неефективний імпорт (95% продуктів легкої промисловості, 82% ліків, 35% газу і нафти), від'ємне сальдо торговельного балансу (продаємо дешево, з низькою доданою вартістю, сировину; купуємо дорого, з високою доданою вартістю, продукцію), перманентна загроза девальвації гривні, нестача ресурсів державного бюджету, нарощення державного боргу і загроза дефолту, відсутність потреби в якісній робочій силі, бідність [5].

Це свідчить про те, що українська олігархія є породженням і подальшим стимулятором застарілої системи економічних відносин. Її гальмуючий вплив проявляється і в тому, що олігархи намагаються зберегти контроль над грошовими потоками, державними підприємствами, оборонним сектором, а використовуючи владні важелі, – здійснювати керівництво фінансово-економічними процесами у «ручному режимі». Олігархічні інтереси стоять за боротьбою за приватизацію державних підприємств. Адже саме в іноземних інвесторах і найбільш імовірних іноземних майбутніх власниках таких підприємств вітчизняні олігархи бачать своїх прямих конкурентів при проведенні прозорих тендерів, оскільки це означає руйнацію вже налагоджених схем отримання більшої частини доходів через «своїх» керівників підприємств і «свої» державно-управлінські структури. Економічна міць олігархів базується на їх політичних зв'язках, наближеності до правлячих кіл, можливості забезпечувати собі бізнесові привілеї на вищому рівні прийняття стратегічних рішень.

Тому українську олігархію в цілому навряд чи можна охарактеризувати як економічно креативний шар суспільства, тобто такий, що здатний сприяти розгортанню національних промислових потужностей. Навпаки, походження олігархічних «фінансово-економічних основ» – це результат конвертації влади, посад, партійних і родинних зв'язків тощо у гроші. З іншого боку, олігархи можуть конвертувати свій фінансово-економічний капітал в політичний, а останній, у свою чергу, – ще в більші матеріальні ресурси. Це дає відповідь на запитання, чому процес економічних реформ в Україні просувається так повільно.

Українська олігархія є найбільшим стимулятором корупції у країні, фактично перетворивши її на механізм державного управління. Відомо, що корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди. Очевидно, що таке явище тією чи іншою мірою спостерігається у кожному суспільстві. Однак саме олігархія створює необмежені можливості для надзвичайного посилення корупції, що обумовлено фактичним злиттям влади, бізнесу, правоохоронної системи і криміналітету. Міцність такого зв'язку стала результатом історії і природи української олігархії. До того ж у своїй масі вона не представляла національно-державницьку складову українського соціально-політичного руху і фінансово-комерційної діяльності, що виступало гальмуючим фактором розвитку української державності і націотворення.

Її виникнення було підготовлене українським комуно-радянським минулим. Як владна система вона почала складатися ще за часів Л.Брежнєва, коли відбулося зрощення частини партійної

номенклатури з криміналітетом та правоохоронними органами. А номенклатурно-кримінальна тіньова економіка з набуттям Україною незалежності була просто легалізована. Вкравши спочатку всі партійні, а потім і народні гроші, ці хижаки кинулися грабувати країну – те єдине, що вони вміли й до чого прагнули [3].

Саме за таких передумов сьогоднішня українська олігархія представляє собою певний симбіоз залишків представників/нащадків колишньої компартійно-комсомольської системи, що зберегли для себе високі адміністративно-управлінські і політичні посади, вихідців з кримінальних структур і частково удачливих підприємців нової генерації. Специфічні умови розвитку української держави перехідного періоду, яка знаходилася на етапі реформатування попередньої командно-адміністративної радянської політико-економічної моделі на пострадянську, а фактично буржуазну, з ознаками первинного накопичення капіталу, дозволяла використовувати відповідні – легальні, напівлегальні і нелегальні – засоби накопичення капіталу: фінансові піраміди, штучне банкрутство підприємств з метою їх купівлі за безцінь, рейдерські захоплення різноманітних об'єктів, перетворення промислових підприємств на металобрухт тощо. Особлива фінансово-комерційна активність спостерігалася навколо підприємств ВПК, які традиційно представляли собою складні інтеграційні комплекси вже нового СНД-шного простору. А це обумовлювало тісні зв'язки між олігархічними групами різних новостворених політичних суб'єктів даного простору і у першу чергу – Російської Федерації. Показово, що наявність у таких зв'язках інтересів саме міжнародних кримінальних груп теж віддзеркалилась на характері українського олігархату.

Крім того, певна частина цього олігархату значною мірою була пов'язана з російською газовою трубою – міцним важелем економічно-енергетичної залежності України від Росії. І тут особлива роль належала президенту Л.Кучмі, ставленнику Росії, кампанію обрання котрого фінансував і підтримував Кремль, а прихід котрого до влади у 1994 р. тодішній керівник військової розвідки України О.Скіпальський назвав спецоперацією Москви. Не випадково Л.Кучму часто ототожнюють з батьком нинішньої олігархічної системи відносин у країні [3]. Більше того, на думку В.Каспрука, саме Л.Кучма «був ставленником, олігархолобом і олігарховодом-селекціонером цієї специфічної породи населення [4].

Л.Кучма, по суті, породив Януковича, режим якого став співучасником російської військової агресії щодо України. Чи був Кучма державником? На це запитання чітку відповідь дає В.Василенко: «Частково з цим можна погодитись, – вважає колишній дипломат. – Адже він справді чимало зробив у плані розбудови адміністративної вертикалі. Ось тільки він будував не українську Україну, а просто міцну вертикаль влади під себе» [3]. З іншого боку, саме Л.Кучма максимально розширив канали проникнення російського олігархічного бізнесу в українські економіку і політикум.

Що стосується появи нової генерації українських олігархів навколо енергетичних україно-російських систем, то вона бере початок з відомих угод між В.Чорномірдіним і Л.Кучмою, які закріпили «формули» закупки російського газу. Суть цієї «формули» була простою – ми отримували дешевий газ, а в обмін погоджувалися з корупційною схемою постачання через різноманітні фірми-прокладки, які ділилися доходами з російськими «газовими генералами». Так, «Газпром» перетворився на кишеню російського авторитаризму, а в нас з'явилася група ділків, що збагачувалися на посередництві. Це і Д.Фірташ у своїй «хімічній» іпостасі (це газова ціна, що підтримувала низьку ціну на український товар), це і Р.Ахметов (дешевий метал, котрий витримував конкуренцію тільки завдяки газовій ціні), це і В.Пінчук (пряме постачання труб для «Газпрому»)... «Якщо б не було цих угод, якщо б не було дешевого російського газу, – прямо пише В.Портніков, – то не було б ані української олігархії, ані відсутності реформ, ані В.Януковича. А Україна вже років 10 як була б у НАТО і років 5 – як в ЄС. Ось що відбулося з-за цієї ціни, котрій так раділи українці 20 років тому». Але негативні наслідки були такими глибокими, що «навіть події 2004 року не розірвали порочного кола, а призвели лише до появи нових схем і формул» [9].

Звідси стає очевидним, що саме з певними українськими олігархічними колами, які давно були тісно вплетені у кланово-олігархічну систему РФ, пов'язані драматичні події з анексією Криму і військовий конфлікт на Донбасі, де збіглися давніші геополітичні інтереси Росії щодо України з боку путінського режиму і російського олігархату та інтереси відповідних українських кланово-олігархічних структур, які намагалися зберегти у такий спосіб (навіть ціною державної зради) свій політико-економічний вплив на дані регіони, а через них і на Київ після подій на Майдані у 2013-2014 рр. Саме в олігархічній природі нинішньої української влади, що прийшла на зміну правлінню В.Януковича, треба шукати і відповіді на запитання стосовно гальмування будь-яких юридичних процесів та політико-економічних і кримінальних санкцій проти навіть найбільш одіозних представників попередньої влади (переважно олігархів та їх найближчого оточення), перманентно

«невдалого» правового забезпечення позовів до міжнародних інстанцій щодо повернення вкрадених режимом Януковича величезних коштів, непослідовної і подвійної політики відносно відвертого зовнішнього агресора в політико-економічній і правовій площинах, нерішучості у прийнятті санкцій проти анексованого Криму, відсутності зрозумілої стратегії розв'язання військово-політичної кризи на Донбасі (показово, що навіть інтереси України у Мінських переговорах «відстоюють» представники українських олігархічних кіл, що мають або бізнесові інтереси на окупованій території України і в Росії, або тісно пов'язані з політико-олігархічними кланами РФ), млявості військових дій на східному фронті, які не акцентуються на перемозі над ворогом, а спрямовуються на стримування наступальної енергії власних збройних сил, розповсюдженні відверто песимістичної інформації та дискредитації національно-патріотичних формувань. Це цілком закономірно, адже, як зазначав у свій час Платон, олігархи, «найвірогідніше, не зможуть провадити жодної війни, тому що або мусили б удатися до послуг натовпу, давши йому зброю, і тоді боялись би його більше, ніж ворогів, або, відмовившись від такої допомоги, повністю проявити себе на полі бою справжніми олігархами, а їх було б там небагато, і, до того ж, вони не захотіли б нести воєнні видатки, бо над усе люблять гроші» [8, с.250].

Особливістю української олігархічної системи є і те, що наявність базових кастових інтересів забезпечує тісний взаємозв'язок і порозуміння олігархів різних мастей. Не випадково використовується навіть таке поняття як «олігархічний консенсус», яке означає взаємну (політико-економічну і юридично-правову) підтримку українських олігархів незалежно від їх поділу на проєвропейських і проросійських, на тих, хто уособлював владу В.Януковича і тих, хто представляє нинішню політичну владу в Україні. Це проявляється і в тому, що фактично жодний з тих, хто організував і підтримував сепаратистські тенденції і рухи на Кримському півострові і на Донбасі, розхитував політичну ситуації на Півдні і Сході країни, сприяв військово-політичному залученню Росії до розв'язання внутрішньополітичних проблем в Україні, до сьогоднішнього дня не поніс реального покарання. Це спостерігається і в тому, що нинішня влада намагається допомогти уникнути економічних санкцій чи зняти їх з тих, хто мав відношення до попередньої влади і приймав участь у фінансуванні антидержавних програм і сепаратизму, створенні масштабних корупційних схем, руйнуванні вітчизняної економіки, розкраданні величезних коштів із державного бюджету, вивезенні капіталу за межі країни, у тому числі через офшорні зони тощо.

А Крим і Донбас для певної частини українських олігархів залишаються безпосередніми зонами власного збагачення, або засобами опосередкованого отримання фінансово-економічних чи політичних привілеїв за рахунок активного використання всієї структури української законодавчої, виконавчої і судової влади. Отже, йдеться не тільки про збереження господарських і торговельних зв'язків між материковою частиною України та її анексованими територіями, але й про низку інших моментів. Серед них особливе місце посідають, зокрема наступні:

1. Війна як аргумент на користь збільшення податків з населення, котрі накопичуються у державному бюджеті, даючи можливість приймати наблизеним до влади олігархічним структурам участь у подальшому його розподілі на власну користь.

2. Організація нових схем військового замовлення і військового постачання, вигідних певним кланово-олігархічним групам.

3. Можливість гальмувати прийняття соціальних програм, котрі потребують бюджетних коштів.

4. Перетворення зони конфлікту на зону нових легальних чи контрабандних фінансово-прибуткових трафіків, які до того ж часто забезпечуються спеціальними засобами підтримки.

5. Отримання додаткових валютно-фінансових надходжень на допомогу людям і територіям, що постраждали, від іноземних економічних і політичних структур з можливістю їх подальшого розкрадання.

6. Використання образу «зовнішнього ворогу» для «списування» власних прорахунків у політичних і економічних справах (відсутність чіткої економічної стратегії і економічних реформ, зрозумілої фінансово-грошової політики, механізму додання безробіття, соціальних програм тощо).

Таким чином, деолігархізація – це і реальна можливість руйнування політико-економічних передумов сепаратизації, регіоналізації і змови з олігархічно-кримінальною російською владою, а відтак – вихід на нові рубежі у розв'язанні військового конфлікту з Росією.

У зв'язку з вищевикладеним виникає правомірне запитання, чи існують реальні можливості для додання олігархічної системи? Без сумніву, логіка розвитку світової історії свідчить, що врешті-решт будь-яка олігархія перетворюється на іншу свою форму чи демократію. Значною мірою це обумовлюється й тим, що вже в надрах самої олігархічної системи закладаються певні руйнівні для неї процеси. Позначається це і наявністю об'єктивної необхідності реформування суспільно-політичної і економічної системи на більш сучасну – деолігархізовану.

Однак нам відомі й численні приклади цілеспрямованої боротьби з олігархією. Один з них – державно-реформаційний, який застосував Солон. Він поновив демократію і якнайкраще облаштував державний устрій, поєднавши різні його складники: ареопаг – орган влади, притаманний олігархії, коли обрання на найвищі посади нагадувало ознаки аристократії, але суд був народним. Тож Солон зберіг ті дві інституції, що існували раніше, – ареопаг та органи влади на засадах виборності, – проте демократію увів через суди присяжних, куди мали доступ усі громадяни [2, с.64-65]. Інший спосіб, репресивно-правовий – практика остракізму – вигнання з країни тих осіб, що вирізнялися своїм надзвичайним впливом, чи багатством, чи популярністю, або ж чимось іншим, що було дуже чутливим для держави. При цьому остракізм вживався лише на певний термін. Цей засіб (остракізм), на думку Арістотеля, є універсальним у застосуванні взагалі до всіх форм державного устрою [2, с.89-90].

Що стосується сучасної української реальності, то тут також існують різні підходи щодо послаблення влади олігархів. О.Соскін зазначає, що «всі незалежні регіони, які вважають, що вони антиолігархічні, антикланові, які стоять на державницьких, патріотичних, національних позиціях, які обстоюють модель децентралізації, розвитку місцевого самоврядування, народного капіталізму, повинні консолідувати свої зусилля проти кланово-олігархічного режиму» [11]. Дещо інакше на розв'язання цієї проблеми дивиться В.Каспрук. На його думку, «треба перетворити багатія-олігарха на просто багатія, а його бізнес з паразитичного – на цінніснотворчий. Для цього необхідна конкуренція, потрібні єдині і прозорі правила гри в економіці і політиці» [4].

У будь-якому разі, такі зміни не можуть відбутися «автоматично». Для їх реалізації потрібна максимальна активізація громадянського суспільства, яке сьогодні вже реально заявило про себе, політична воля і широкий спектр свідомих і цілеспрямованих соціально-політичних перетворень, серед котрих особлива увага має надаватися механізму відділення бізнесу від влади, удосконаленню законодавчої системи, комплексу заходів по боротьбі з корупцією, вдалій кадровій політиці, забезпеченню незалежності гілок влади, демонополізації економіки, підтримці малого і середнього бізнесу тощо.

До того ж слід враховувати і стан самого українського олігархату як явища різноликого і різношерстого, де певна його частина і досі «зав'язана» на кримінальний чи напівкримінальний бізнес, який, зрозуміло, легше робити на сході, за російсько-есенгешними методами. Для деякого з них правова держава європейського типу не лише шкідлива, а й смертельна. Але є й інша – менша, а проте кмітливіша й динамічніша – частина олігархії, котра усвідомлює стратегічні вигоди від «розпрозорення» бізнесу, встановлення чітких правил гри, стабільної демократії та інтеграції у євроатлантичні структури [10].

Висновки

Підсумовуючи вищенаведене, можна зазначити, що державна програма деолігархізації в Україні це:

по-перше, об'єктивна складова загальноісторичного процесу зміни форм державного управління або політичного режиму, у даному випадку олігархічної на демократичну;

по-друге, відповідна точка для всебічного ґрунтового аналізу стану сучасного українського олігархізованого суспільства, його системних вад і стратегічних прорахунків;

по-третє, важлива складова ідеології і практики комплексного реформування в Україні, спрямованого на долання сукупності негативних наслідків, зумовлених функціонуванням кланово-олігархічної державної політико-економічної системи як трансформованої державно-монополістичної моделі радянської доби, яка зберегла усі свої сутнісні вади;

по-четверте, реальні кроки на шляху вибору чіткої політико-економічної моделі розвитку країни, принципового вирішення питання про міру і механізми залучення/відлучення олігархів до/від реформаційних перетворень в державі;

по-п'яте, можливість знаходження дієвих заходів щодо руйнування соціально-економічного підґрунтя сепаратизму, розв'язання україно-російського конфлікту в інтересах України і відновлення територіальної цілісності української держави.

Список посилань

1. «Академік». Значення слова «олігарх» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/202779/>.
2. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
3. Василенко Володимир: «Наша незалежність не примха долі, а закономірність //Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/117345>

4. Каспрук В. Українська олігархія: Моя відповідь Кучмі // Українська правда, 21 липня 2008 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/07/21/3497053/?attempt=1>.
5. Мельничук Віталій про олігархічний капіталізм // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=4o5IPNtlpuQ>
6. Михальченко М. Політична система в Україні: що ми модернізуємо? // Віче. - №1. – Січень 2011. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2358/>.
7. ОПОРА назвала самых богатых депутатов в Верховной Раде // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://news.mail.ru/politics/24106964/?frommail=1>.
8. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 355 с.
9. Портников В. Конец газовой «халявы» // [Электронный ресурс] / - Режим доступа: <http://obozrevatel.com/blogs/10246-konets-gazovoj-halyavyi.htm>.
10. Рябчук Микола: «Я – український космополіт» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/media-corp/2008-08-28/40242>
11. Соскін О. Олігархічні клани борються між собою за встановлення контролю над атомною енергетикою, портами і землею // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soskin.info/news/3713.html>.

References

1. "Akademik". Znatcennya slova "oligarh". – Regime to access: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/202779/>.
2. Aristotel. Politika / Per. z davnjogr. ta peredm. O. Kisluka. – K.: Osnovi, 2000. – 239 s.
3. Vasilenko Volodymyr: «Nasha nezalzhnist ne primha doli, a zakonirmnist. – Regime to access: <http://tyzhden.ua/Society/117345>
4. Kaspruk V. Ukrainra oligarhiya: Moya vidpovid Kuchmi // Ukrainka pravda, 21 lipnya 2008 r. – Regime to access: <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/07/21/3497053/?attempt=1>.
5. Melnichuk Vitali pro oligarhichni kapitalizm. – Regime to access: <https://www.youtube.com/watch?v=4o5IPNtlpuQ>
6. Mihalchenko M. Politichna sistema v Ukraini: scho mi modernizuemo? – Regime to access: <http://www.viche.info/journal/2358/>.
7. OPORA nazvala samih bogatih deputatov v Verhovnoi Rade. – Regime to access: <https://news.mail.ru/politics/24106964/?frommail=1>.
8. Platon. Derzhava / Per. z davnjogr. D. Koval. – K.: Osnovi, 2000. – 355 s.
9. Portnikov V. Konets gazovoi «haljavi». – Regime to access: <http://obozrevatel.com/blogs/10246-konets-gazovoj-halyavyi.htm>.
10. Rjabchuk Mikola: «Ja – ukrainski kosmopolit». – Regime to access: <http://www.telekritika.ua/media-corp/2008-08-28/40242>
11. Soskin O. Oligarhichni klani borutsja mizh soboj za vstanovlennja kontrolju nad atomnoju energetikoju, portami i zemleju. – Regime to access: <http://soskin.info/news/3713.html>.

Таран В.А.

доктор философских наук, профессор,
профессор кафедры философии
Запорожского национального университета
(г. Запорожье, Украина)
apitar@mail.ru

ДЕОЛИГАРХИЗАЦИЯ: ЦЕЛЬ И РЕАЛЬНОСТЬ

Аннотация

В статье раскрываются основные противоречия между существующими особенностями украинской государственно-олигархической системы и стратегическими планами кардинального усовершенствования украинской государственности, что требует выработки принципиальных позиций по отношению к олигархии как феномену, поисков наиболее оптимальных механизмов ее включения в социально-реформаторские сдвиги в Украине, а также анализа реальных возможностей позитивных последствий деолигархизации в наиболее важных сферах общественной жизни.

Ключевые слова: олигархия, государственность, демократия, власть, клан, коррупция, монополизация, сепаратизм.

TARAN V.

Doctor of Philosophical Sciences, Professor.
Professor of Department of Philosophy,
Zaporizhzhya State University
(Zaporizhzhya, Ukraine)
apitar@mail.ru

DEOLIGARCHIZATION: PURPOSE AND REALITY

Summary

In the article some aspects of ideology and practice of deoligarchization, as an important part of system reformation in Ukraine are presented. The problem consists in abstract perception of phenomenon and concept of "oligarchy". The author shows substantial features of the oligarchy as a form of state administration, that in spite of some positive features, during all history demonstrated the desire of boundless riches, thirst for power, contempt to people. In any modifications it has always adhered to the opposite to democracy positions about understanding of freedom, justice, equality, human rights or has supported limited forms of democracy, that can be observed in Ukraine now.

The oligarchy in Ukraine presents the continuation, development and transference on the higher level of the clan model government of public organization.

The clan-oligarchic system is the destructive for the state system, as first and foremost for it is not state interests, but the interests of clan or clan-group which often express interests of regional elites, that, as the Ukrainian realities testify, can feed the ideas of separatism or federalisation.

The oligarchy is always oriented on the monopolization of all spheres of public life. The gravitation to monopolization of economic space does not assist the cultivation of creative economic ideas, hinders the process of forming of market relations, small and midsize business, hinders determination of progressive model of the Ukrainian economic system. Economic power of oligarchs is based on their political connections, the closeness to the ruling circles, the possibility to provide especially favourable conditions for doing business to themselves at the level of adoption of state decisions. In turn, consolidation of power and business creates unlimited possibilities for the excessive strengthening of corruption in the state. The corruption even has transformed into the mechanism of state administration.

The specificity of the Ukrainian oligarchy is its genetic connection with the soviet social and political system and criminality, maintenance of close contacts with the financial, industrial and political structures of Russia. Structurally it is heterogeneous and inconsistent in the national-patriotic orientation, traditionally it does not represent national component of Ukrainian social-political movement, and state interests have usually yielded to the personal benefits. Therefore it is possible to assert that the oligarchy has come forward and comes forward now as a hinder factor of the development of the Ukrainian state and political nation.

It can be claimed that the invasion of the Russian troops to the Crimea with following annexation of it and military conflict in Donbas was connected with the certain Ukrainian oligarchic circles which long ago have been closely intertwined in the clan-oligarchic system of Russia. It has become the result of coincidence of ancient geopolitical interests of Russia in as to Ukraine from the side of the Putin`s regime and of interests of any Ukrainian clan-oligarchic structures, which by such method tried to save thier political and economic influence on these regions and the whole country after events on Maydan in 2013-2014. Modern events in the Crimea and Donbas prove the ability of the certain Ukrainian oligarchic clans to use a military conflict as a mean of achievement of there own economic and political interests.

All this exposes contradiction between the essential features of the Ukrainian oligarchy and aspiration to cardinal improvement of the Ukrainian state system.

Consequently it is necessary to determine the fundamental attitude toward an oligarchy and to search the most optimal mechanisms of its involvement in the socio-reformatory transformations in Ukraine, and also demonstration of the real possibilities of positive consequences of deoligarchization in the most essential spheres of reorganization of the public life.

Key-words: ideology, oligarchy, democracy, deoligarchization, power, clan, corruption, monopolization, separatism.